

SAOB och uttalet

SAOB-seminarium

10/11 2021

Henrik Rosenkvist

Disposition

1. Uttalsbeteckningar i SAOB
2. Är ordet i bruk?
3. Uttalsangivelser i framtidens SAOB?

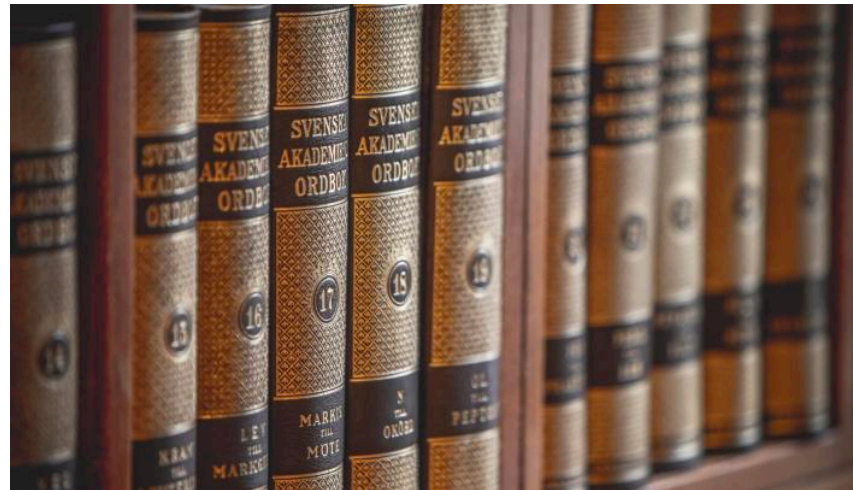

Bild från <https://www.svenskaakademien.se/svenska-sprakets/svenska-akademiens-ordbok-saob>.

1. Uttalsbeteckningar i SAOB

Ljudbeteckningen har inrättats mera för den stora bildade allmänheten än för fackmän i fonetik. Därför hafva dels sådana tecken blifvit valda, som ansetts lättast kunna fästa sig i läsarens minne,⁷ dels uppgifterna om uttalet begränsats till det mått, som syntes blifva tillräckligt för denna allmänhet. Beteckningen gäller alltså endast sådana skiftningar i ljud och betoning, som kunna tydligt urskiljas från hvarandra af den, som, utan att vara enkom skolad i ljudlära, dock vant sig vid att noga lägga märke till sitt eget och andras uttal. — Uttal, som tillhör ett mindre område inom landet eller en mindre del af folket, upptages öfver hufvud icke.

⁷ Genom att hålla sig till redan brukliga tecken, sådana, som finnas i hvarje större tryckeri, vinner man äfven den fördelen, att ordbokens transskription kan noggrant och utan svårighet citeras i andra böcker, de må tryckas hvar som helst.

SAOB *Företal* (1893:3)

1. Uttalsbeteckningar i SAOB

Om uttalsbeteckningen.

Vokaltecken:

a som i al, mat (fr. pas, lâche).
a » » all, vass (it. fatto; t. ganz; fr. patte).
e » » ek, se, sedd *) (t. see; fr. dé, témoin).
i » » is, in (fr. vif, lire; it. vino).
o » » oss, folk (t. stock).
ω » » os, ost.
u » » ung.
u » » ut, duell (fr. nuée, tuait).

y som i yr, ylle.
â » » ås (t. so; fr. beau).
ä » » än (t. gäste; eng. men; fr. bec, père).
æ » » järn, ärt (it. ferro).
ö » » rön, böja (t. gespött; fr. seul).
œ » » örn, ört (fr. un, défunte, om nasaleringen, afråknas).
ø » » ösa, dö (fr. peu, creuse; t. schön).

*) *e* får vanligen i obetonade slut- och mellanstafvelser ett (här ej med särskildt tecken utmärkt) öppnare ljud, närmande sig *ä* eller *ö*.

Konsonanttecken:

b som i bal, ribba (t. boot; fr. bas).
d » » dal, rädda **) (t. rede; fr. don).
f » » fal, skaffa (t. fein; fr. fin).
g » » gul, nagga (fr. gamme; t. roggen).
h » » hat, aha (t. hut; eng. head).
j » » ja, vaja (t. jahr; eng. yawn).
J » första ljudet i kif, tjog (närmande sig ch i eng. chest, tch i t. kästchen).
k » i kal, backa (t. brücke; fr. comme).
l » » lam, falla **) (t. lamm; fr. long).

m som i mal, amma (t. mann; fr. mont).
n » » nål, Anna **) (t. not; fr. nom).
η » » ung, många (t. schwung; eng. song).
p » » par, lappa (t. platz; eng. puss).
r i södra Sverige ss. tungrotsljud.
r i det öfriga Sverige ss. tungspetsljud **).
s som i sal, gassa **) (t. haus; fr. son).
f » » själ, usch, duscha (t. schön; fr. chaud).
t » » tal, fatta **) (t. matt; fr. ton).
v » » val, Eva (t. wein; fr. vin; eng. vie).

**) Tungspets-*r* sammansmälter vanligen med ett följande *d*, *l*, *n*, *s* eller *t* till det mot det senare ljudet svarande öfvertandljudet.

Siffror

öfver raden utmärka **A)** uttalslängd för det vokal- eller konsonant-ljud, efter hvars tecken siffran står **); **B)** graden af tryckstyrka, hvarmed stafvelsen utsäges, så att trycket blir starkare, ju högre siffran är. Med siffran ¹ menas sådant tryck, som förekommer på första stafvelsen i *and-en* (bestämd form af *and*), med siffran ² sådant tryck, som brukas på första stafvelsen i *and-n* (bestämd form af *ande*), med ³ sådant tryck som på senare stafvelsen i *and-n*, med ¹ sådant "bitryck", som vanligen höres på första och tredje stafvelserna uti *universitet*. Ännu svagare grad af tryck (s. k. "tonlöshet", "saknad af tryck") angifves genom ⁰, hvilken siffra dock utsättes endast uti *accentformlerna*; i dessa, som användas, när fullständig uttalsbeteckning är obehöflig, motsvaras hvar och en af ordets stafvelser af en särskild siffra, t. ex. *and-n²*; *universitet¹⁰¹⁰⁴*.

**) Längd, som betecknas af siffran ¹ eller af siffran ² (om tecknet - icke föregår), är föga märkbar, men kan dock iakttagas, i synnerhet när stafvelsen innehåller ytterligare ett eller flere ljud, med hvilka det såsom långt betecknade ljudet kan jämföras.

Bindestreck

af formen - brukas för att utmärka, att ordet skall uttalas såsom *sammansatt*, d. v. s. att ordets senare del (den, som står efter tecknet -) skall föregås af en helt kort paus (eller cesur) samt att de uti denna del utsatta siffrorna ² och ¹ skola motsvaras af något större längd och något starkare tryck, än eljest tillkommer dem; t. ex. *an³-sat²* (af *ansätta*), men *an³sat²* (af *ansa*). Däremot användes bindestreck af vanlig form (-) blott för att sammanbinda, utan bibetydelse.

Accentstreck,

' och ` (af hvilka ' motsvarar ⁴ och ` motsvarar ³), användas i den beteckning af uttalet, som inom parentes tillägges vid vissa ord; denna beteckning citeras efter WESTES Svensk-franska ordbok (tryckt 1807). Anmärkas bör, att WESTE alltid utsätter accenttecknet efter den betonade stafvelsens vokal, utan afseende på om vokalen eller den följande konsonanten uppbär största längden.

1. Uttalsbeteckningar i SAOB

SAOB använder alltså fonetiska tecken.

a	återger det	långa a-ljudet ²	som i	<i>barn, lam.</i>
ɑ	"	korta a-ljudet ²	"	<i>lamm.</i>
å	"	långa å-ljudet	"	<i>våt, få, kol, sova.</i>
o	"	korta å-ljudet	"	<i>råtta, kotte.</i>
u	"	långa u-ljudet	"	<i>buse.</i>
ʊ	"	korta u-ljudet	"	<i>sprund.</i>
ɔ	återger	o-ljudet	"	<i>bo, ko; sporadisk.</i>
ʃ	"	tje-ljudet	"	<i>kejsare, kär, tjära.</i>
ŋ	"	ng-ljudet	"	<i>många.</i>
ʃ	"	sje-ljudet	"	<i>själv, duscha.</i>

Lundbladh (1992:68)

fonem	allofoner lång/kort	ortografi	exempel
/i/	[i:], [ɪ]	<i>	bit, spill
/y/	[y:], [ʏ]	<y>	byt, bytt
/e/	[e:], [ɛ]	<e>	bet, bett
/ø/	[ø:], [ø]	<ö>	kö, kött
	[œ:], [œ]		dör, dörr
/ɛ/	[ɛ:], [ɛ]	<ä>, <e>	säl, säll, fem
	[æ:], [æ]		kär, kärr
/a/	[ɑ:], [a]	<a>	bar, barr
/o/	[o:], [ɔ]	<å>, <o>	bår, borrh
/u/	[u:], [u]	<o>	rot, rott
/ʉ/	[ʉ:], [ʉ], [ə]	<u>	bur, känguru, burr

Ö-ljudet betecknas på tre olika sätt (förmodligen beroende på längd/kombinatorisk variation).

RÖN rø⁴n, **RÖNN** rön⁴

RÖK rø⁴k, **RÖR** rö⁴r l. rø⁴r

FÖR fö⁴r l. fœ⁴r, **FÖRR** fœ⁴r

IPA (Riad 1997:7)

ö » » rön, böja (t. gespött; fr. seul).
 œ » » örn, ört (fr. un, défunte, om nasaleringen, afräknas).
 ø » » ösa, dö (fr. peu, creuse; t. schön).

1. Uttalsbeteckningar i SAOB

Överensstämmelsen mellan SAOB och IPA är alltså inte fullständig.

tecken	SAOB	IPA
a	långt a-ljud	kort a-ljud
ɑ	kort a-ljud	långt a-ljud
o	kort å-ljud	långt å-ljud
u	kort u-ljud	långt o-ljud

Dessutom förekommer det tecken i SAOB som inte tycks ha någon motsvarighet i IPA (eller någon annan stans).

tecken	SAOB	IPA
J	tje-ljud	ɕ

CHECK *jäk*⁴, äfv. *fäk*⁴ l. *tfäk*⁴

check ['ɕɛk:]

1. Uttalsbeteckningar i SAOB

Längd, betoning och accent anges via upphöjda siffror (1–4).

- siffran 3 används i ord med grav accent (accent 2), medan 4 används i ord med akut accent (accent 1).
- siffrorna 3 och 4 anger också vilken stavelse som uppbär huvudtryck, och de placeras efter lång vokal eller lång konsonant i denna stavelse.
- siffran 1 anger bitryck i ord med akut accent, medan 2 anger bitryck i ord med grav accent. De placeras efter långt ljud.

REGEL *re³gel²* 'låsanordning'

REGEL *re⁴gel* 'lag, rättesnöre'

PAJARFLAGG *pa¹fa³r~flag²* **PAJROCK** *paj³~rok²*

PAJSBERGIT *paj¹sbærji⁴t* **PAJTA** *paj³ta²*

Tones and Word Accents			
Level		Contour	
◌̊ or ˩	Extra high	◌̊ or ˩˩	Rising
◌̊	High	◌̊˩	Falling
◌̊	Mid	◌̊˩˩	High rising
◌̊	Low	◌̊˩˩˩	Low rising
◌̊	Extra low	◌̊˩˩˩˩	Rising-falling
↓	Downstep	↗	Global rise
↑	Upstep	↘	Global fall

Suprasegmentals		
ˈ	Primary stress	
ˑ	Secondary stress	
	founəˈtɪʃən	
ː	Long	eː
ˑ	Half-long	eˑ
◌̊	Extra short	ě
	Minor (foot) group	
	Major (intonation) group	
.	Syllable break	ji.ækt
˘	Linking (absence of a break)	

Suprasegmentella
notationer i IPA.

1. Uttalsbeteckningar i SAOB

SAOB:s uttalsbeteckningar är alltså tämligen idiomatiska.

- vissa tecken har andra/motsatta ljudvärden i IPA
- några tecken saknar motsvarighet i andra fonetiska system
- det saknas en fonematisk nivå, vilket gör att kombinatoriskt betingad variation inte alltid beaktas eller synliggörs –
supradentaler (*övertandljud*) markeras till exempel inte
- siffrorna 1–4 anger både längd, betoning och accent – det är ett finurligt system, men ganska egenartat.

2. Är ordet i bruk?

Endast ord som är i bruk får en uttalsangivelse, men frågan är då: När är ett ord i bruk?

“Av varje huvudord som inte är dött anges uttal [...]”
(Lundblad 1992:67).

“För varje huvudord som ännu är brukligt anges uttal [...]”
(<https://www.saob.se/hjalp/uttal/>)

- †, förr även
- (numera) knappast brukligt
- (numera) föga brukligt
- (numera) mindre brukligt
- någon gång
- (numera blott) tillfälligt
- (numera blott) mera tillfälligt
- ingen upplysning = fullt brukligt när artikeln skrevs

Åtta olika nivåer av bruklighet!

Bruksangivelser i SAOB (Lundblad 1992:16ff)

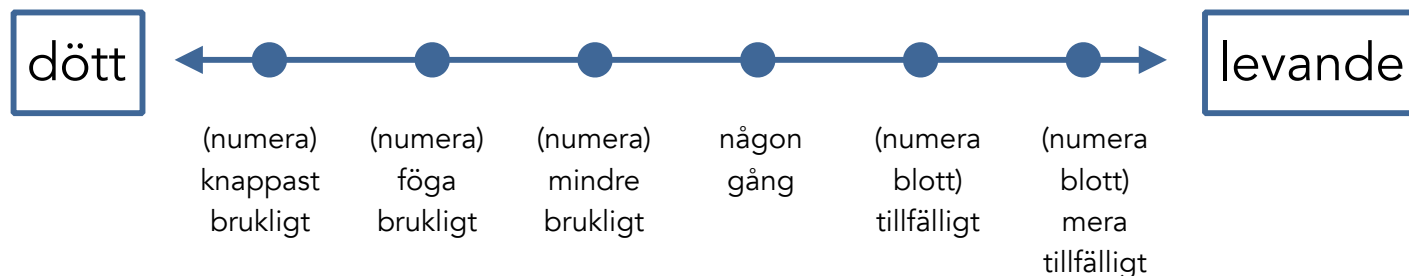
2. Är ordet i bruk?

SAOB anger också huruvida ord är dialektala och/eller ålderdomliga.

- (numera blott) i vissa trakter, bygdemålsfärgat
- om äldre förhållanden, förr, (numera blott) i skildring av äldre förhållanden, (förr)

Bruksangivelser i SAOB (Lundblad 1992:16ff)

Hur avgör man i dagens samhälle (eller på 1890-talet) hur brukligt ett ord är? Och vilka punkter på skalan ska användas som hållpunkter?

2. Är ordet i bruk?

Liten fallstudie: *dunt* 1 ('slag') och *dunt* 2 ('behållare').

DUNT, sbst.¹, r. l. m.?

+ Etymologi

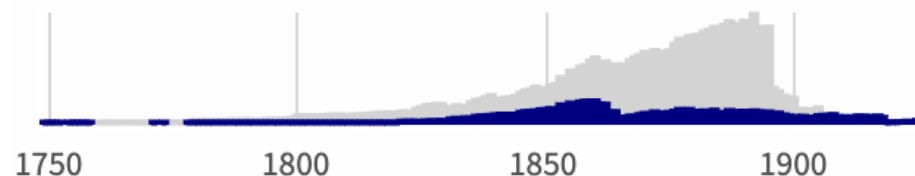
(†) slag. Dunt .. (*dvs.*) it slag med näfwen, anten på ryggen eller annorstädes, at thet dånar i kroppen: torr-hugg.
SPEGEL (1712). IHRE (1769). — jfr **RYGG-DUNT**.

DUNT *dun*⁴*t*, sbst.², r.; best. **-en**; pl. **-ar** ((†) **-er** *JernkA 1824*, s. 105 (: vattendunter)).

+ Etymologi

(föga br.) behållare (se d. o. **1** o. **2**); nästan bl. i ssgna **KOL-**, **VATTEN-DUNT**.

Dunt 1 antas alltså vara utdött, medan *dunt* 2 är i bruk – dock är ordet "föga brukligt". Därför anges uttal för *dunt* 2, men inte för *dunt* 1.

Tidsmässig fördelning av tidningstext i KubHist.

2. Är ordet i bruk?

Både *dunt* 1 och *dunt* 2 kan hittas i tidningar som är ungefär samtida med SAOB-artikeln (1923). Korpus: KubHist (Korp, Språkbanken).

En *dunt* innehållande bränwin upphittades sistlidne Lördag [...]

Tidning för Wenersborgs stad och län 1866

[...] därför behöfwa de en *dunt* i hufwudet för att släppa till desamma.

Blekings-posten 1867

[...] att denna omständighet icke warit utan inflytande wid den stränga *dunt*, han erhållit.

Kalmar 1869

Det soliga ansiktet sköts våldsamt ut och luckan smällde med en *dunt* igen.

Kalmar 1918

2. Är ordet i bruk?

Sammansättningarna *vattendunt*, *koldunt* och *ryggdunt* ger däremot inga träffar i samma material.

Resultat av mindre fallstudie:

- det förmodat utdöda *dunt* 1 är belagt tre gånger, senast i tidningstext 1918, alltså fem år innan SAOB-artikeln trycktes
- *dunt* 2, som är "föga brukligt", förekommer en gång 1866, men inte senare
- ingen av de sammansättningar som nämns i artiklarna förekommer i korpusen.

2. Är ordet i bruk?

Man kan jämföra resultatet av sökningarna efter *dunt* med andra ord som antas vara lågfrekventa på 1920-talet.

7 belägg i samma korpus

DUPE *dyp*⁴, sbst.; pl. (†) **-er** (LEOPOLD 3: 187 (1798, 1816), TOPELIUS *Vint. I. 1: 153* (1863, 1880)).

+ Etymologi

(numera knappast br.) lättnarrad l. godtrogen person, (ngns) narr; numera blott i predikativ ställning o. närmande sig bet. af ett adj.: lurad, narrad. Högmödet at icke bekänna sig dupe. KELLGREN 3: 213 (1793). Sedan .. (Almqvist) engång i teorien blifvit dupe af sin egen skenfagra bevisledning. STURZEN-BECKER 1: 94 (1861). HALLSTRÖM *NNov. 52* (1912).

102 belägg i samma korpus

DUGLÖS *du³ g~lø² s*, äfv. DÅGLÖS *då³ g~*, adj. **-are**. adv. **-T**.

+ Ordformer

+ Etymologi

(i högre stil; mindre br.) som ingenting duger till, oduglig, onyttig; ofta: viljelös, dådlös, slö, försoffad. Dhe Gudfruchtige .. warda .. kallade för Fånar, doglöse, oförståndige, niugge (*osv.*). FERNANDER *Theatr. a 6 a* (1695). Et trögt och dåglöst sinne. ROMAN *Barn. 28* (1743). (*Härrar*) som drifvas till striden af duglöse anförare. BROOCMAN *Mag. 1: 20* (1810). Det duglösa, vekliga dvärgaslägte, som nu bebor (*Persien*). SVENSÉN *Jord. 212* (1885). — (†) dåsig, dufven. Hildebrand *MagiaNat. 47* (1654).

0 belägg i samma korpus

DUPPA *dup³ a²*, r. l. f.; best. **-an**; pl. **-or**.

+ Ordformer

+ Etymologi

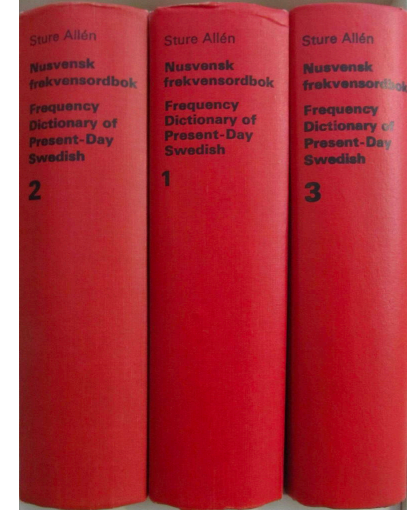
(numera föga br.) tofs, vippa. BURÆUS *Suml. 54* (c. 1600). LIND (1749). Duppa .. på en trumpet. BJÖRKMAN (1889). — jfr SILFVER-, SILKES-, TRUMPET-DUPPA.

DUSIG *du³ sig²*, adj. **-are**. adv. **-T**.

+ Etymologi

(numera föga br.) dåsig, slö, omtöcknad. (*Boktryckargesällerna hålla*) hwar wecka frij Måndagh, då de så swärma, at dee och (*dvs. äfven*) dagen därefter äre dusige i hufwudet. *AntecknSaml. 268* (1691). Rusiga och dusiga stego de upp, detesterande det förbannade fylleriet. TERSMEDEN *Mem. 4: 223* (1764). (*På krogen*) dusig glädje töms ur djupa, fulla skålar. RUBBECK *Borås. 3* (1776). Hufvudvärken .. (*vid "slemfeber"*) uppträder ofta blott som en dusig yrhet. HARTMAN *Husläk. 118* (1828).

0 belägg i samma korpus

2. Är ordet i bruk?

Bruksangivelserna i SAOB korrelerar inte alltid med frekvensen i tidningstexten i KubHist. Det kan finnas flera anledningar till det:

- ord kan vara modenycker – *dupe* verkar till exempel ha varit ett modeuttryck i mitten av 1800-talet
- det bör ha varit svårt och tidsödande att avgöra ordfrekvens före den digitala eran
- det är inte lätt att avgöra vilka texttyper som ska inkluderas i frekvensberäkningar
- ord utvecklas och kan bli vanligare eller ovanligare – en del ord som var lågfrekventa 1923 kan vara vanliga idag, och de kan också ha ändrat stilvärde. Ordet *dubier* är till exempel knappast "ngt hvard." idag.

DUBIER *du⁴ bier*, pl. *Anm.* Förr användes äfv. den lat. sg.-formen **dubium**. **OELREICH** 815 (1755). **NF** (1880).

+ Etymologi

(ngt hvard.) tvifvel; numera bl. i fråga om tvifvel på ngts verklighet l. riktighet l. lämplighet o. d. *Hysa* l. *hafva sina dubier om ngt*. Medh studenterna repetera och declarera (*lands- o. stadslagen*) vadh dubier the kunna haffva. **RUDBECK** *Bref* 40 (1666). I sednare tider har .. (*Coopers*) patriotism väl .. blifvit behäftad med vissa dubier. **VFPALMBLAD** i *SvLittFT* 1838, sp. 771. Det är antagligt, att (*han*) .. hade .. dubier om den franska historieforskningens grundlighet. **MGSCHYBERGSON** i *SvLittSällskFinl.* 1885–1910, 2: 71 (1910).

3. Uttalsangivelser i framtidens SAOB?

Den fonetiska notationen och ordfrekvens/bruklighet är två omständigheter som är något problematiska för dagens SAOB.

En annan övergripande fråga är att SAOB enbart anger fonetisk struktur, inte fonematisk. Ordboken är ju pre-Saussureansk.

Det innebär att det saknas en abstraktionsnivå som visar att vissa ljud/ord som låter olika ändå är fonematiskt relaterade (genom böjning, avledning eller allofoni).

GULD *gul⁴ d*, **GYLLENE** *jyl³ ene²*

SLAG *sla⁴ g*, **SLAGSMÅL** *slag³ s~må² l* l. *slak³ s~*

KÖK *jø⁴ k*, **KÖKSA** *jök³ sa²*

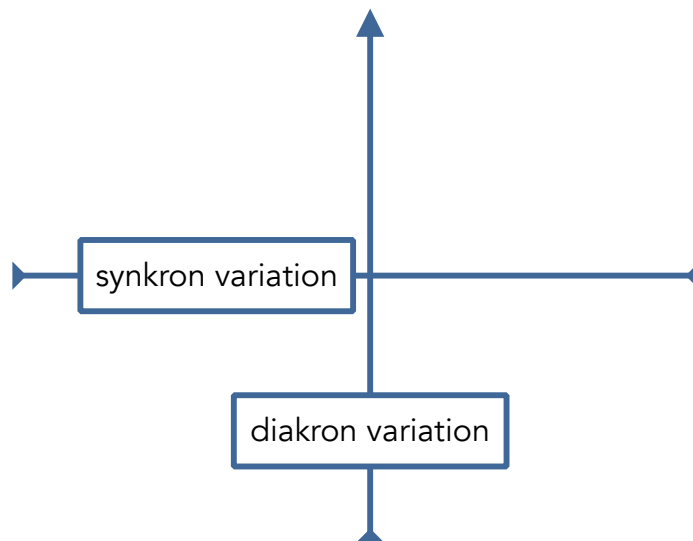
En modern ordbok med uttalsangivelser skulle kunna visa fonematisk struktur – men det är en grannliga fråga att avgöra hur ordens fonematiska relationer ska framställas.

3. Uttalsangivelser i framtidens SAOB?

Ytterligare ett problem rör variation. SAOB är en historisk ordbok, och många ord har givetvis ändrat uttal under seklernas gång.

I dagens Sverige finns också både geografiskt och socialt betingad uttalsvariation, och det kan vara svårt att fastställa en neutral riksspråklig norm.

Skillnaden mellan synkron och diakron variation är ytterligare en strukturalistisk princip som en modern ordbok rimligen bör beakta på ett systematiskt sätt.

3. Uttalsangivelser i framtidens SAOB?

Det finns alltså ett antal frågor rörande uttalsbeteckningen att fundera på inför SAOB Nouveau:

- hur ska den fonetiska notationen utformas?
- hur ska ordens bruklighet fastställas?
- hur kan en eventuell fonematisk nivå läggas till?
- hur ska alla typer av variation hanteras?

Den mest centrala frågan är dock: Behöver SAOB uttalsuppgifter?

- *Svensk Ordbok* anger uttal av nutida ord både via fonetisk notation och inspelningar
- vi är ständigt omgivna av media som ger oss information om det talade språket: TV, radio, poddar, ljudböcker, Youtube etc.
- när SAOB Classic planerades fanns inget av detta.

matsäck *matsäcken matsäckar*

ORDKLASS: substantiv

UTTAL: [mas`-]  äv. [ma`t-]

Tack för mig!

Henrik.Rosenkvist@svenska.gu.se